

Magyar–német (TKA–DAAD) kutatócsere projekt

Záró beszámoló

A projekt adatai:

Nyilvántartási szám: 307425

Projektcím: Régiók és régióközi kapcsolatok a középkori Közép–Európában

Magyar projektvezető neve: Szende Katalin

Magyar intézmény neve: Közép–európai Egyetem

Német projektvezető neve: Julia Burkhardt, Jörg Peltzer

Német intézmény neve: Universität Heidelberg

Támogatási időszak: 2019–2021

A. A projektidőszakban elvégzett munka összefoglalása

A projekt két fő tevékenysége a kutatócsere (elsősorban a PhD diákok kutatóútjai) és a közös workshopok szervezése volt. (A workshopok programja a jelentés függelékében található.) A workshopok szervezésében a közösen összeállított tematika volt az irányadó, és olyan doktorandusz hallgatóknak adtunk lehetőséget az előadásra, akiknek a doktori kutatása Közép–Európa-hoz, annak regionális megközelítéshez kapcsolódik. A kutatóútjuk során a diákok a disszertációjuk témájához kapcsolódó szakirodalmi és bizonyos esetekben primér forráskutatást végeztek, és a workshopok során megismert, a partner egyetemen tanuló diákok, illetve oktatók segítségével folytatták a kapcsolatépítést, a szakmai tapasztalatcserét.

A projekt időtartama alatt összesen három közös workshopot tervezünk és tartottunk meg. A workshopokon a projekt diák és oktató résztvevői egyaránt közreműködtek, de a hangsúly a diákoknak biztosított bemutatkozási lehetőségeken volt, amelyhez intenzív vita kapcsolódott. Ez sok esetben a diákok számára kutatásuk eredményének első nemzetközi bemutatása volt.

A 2. és 3. workshopra meghívtuk a prágai Center for Medieval Studies (CMS) tagjait is, amellyel mindkét résztvevő intézménynek szoros tudományos kapcsolatai vannak. Ez további szempontok bevonását (vallási regionalizmus, regionális krónikák, mobilitás és a kéziratok elterjedése, stb.) és megvitatását teszi lehetővé. A 3. workshopon ezen túlmenően a Bécsi Egyetem egyik diákja is előadott és a vitákban, az ülések levezetésében az is részt vettek az ottani kollégák.

Az 1. workshophoz kapcsolódott a részt vevő budapesti diákok heidelbergi kutatóideje, amely így a tudományos bemutatkozást és a PhD disszertációjukon végzett kutatómunkát egyaránt segítette. A heidelbergi hallgatók hasonló elv alapján, a Budapesten megrendezett 2. workshop után végeztek a helyi könyvtárakban a kutatásokat, illetve konzultáltak a budapesti oktatókkal. A 3. workshopot a CEU oktatási tevékenységének Bécsbe történt kényszerű áttelepítése miatt Bécsben tartottuk, ahol a szükségből erényt kovácsolva a heidelbergi diákok számára további levéltári és könyvtári kutatásra nyílt lehetőség, és egyes diákok tovább utaztak Budapestre is könyvtári kutatásra. Végül a támogatott időszak végén a CEU egy további diákja látogat Heidelbergbe, akinek kutatása az ottani egyetemmel együttműködő, Erdély német lakosságának történetét feltáró Siebenbürgen Institutához kapcsolódik.

Mindhárom workshopot kiegészítették a helyszínen tartott, szakértők által vezetett tanulmányi séták, amelyek szervesen kapcsolódtak a három workshop tematikájához: a heidelbergi várkastély, a pesti belváros, illetve a bécsi koldulórendi templomok meglátogatása. A helyszíni látogatások lehetővé tették a helyi kulturális örökség történeti szempontú elemzését, a téma topográfiai és építészeti elemekkel történő összekapcsolását.

B. A közös projekt eredményei

A három workshop a regionalitás megnyilvánulásának, a régiók kialakulásának, összetartozásának, a régió belüli együttműködés, illetve belső és más régiókkal felmerülő konfliktusok okait és történeti lefolyását tárgyalta. Ezen belül figyelmet fordítottunk a földrajzi, gazdasági-társadalmi és politikai szempontokra, kölcsönhatásokra, valamint a vallási, kultuszokhoz kapcsolódó jelenségekre is. A régió mint elemzési kategória különösen alkalmasnak bizonyult a diákok által bemutatott esettanulmányok kontextusba helyezésére, az adott településen, főúri családon vagy egyházi intézményen túlmutató összefüggések felismerésére.

Az 1. workshop a dinasztikus uralom és dinasztikus trónöröklési elv, valamint az uralkodó dinasztiahoz kapcsolódó, illetve attól független hatalmi struktúrák kialakulását és működését, azok állandóságát, illetve változásait vizsgálta a java- és későközépkor évszázadaiban, tág földrajzi keretek között, a Német-Római Birodalom és Közép-Kelet-Európa középkori államalakulatai és régiói, illetve Anglia példáján.

A kérdéseket három szempont mentén jártuk körül. Elsőként az uralkodók és uralkodói dinasztia hatását vizsgáltuk az uralmi területeikre, különös tekintettel az örökösödés elvekre és dinasztikus házasságokra. A második szempont az uralkodók és dinasztia közötti szövetségek és kapcsolatok régió-alkotó szerepének vizsgálata volt. A harmadik fő kérdéskör az arisztokrácia magatartása volt, különösképpen azoké, akiket birtokaik vagy érdekeik a határterületekhez, vagy egyszerre több régióhoz vagy politikai alakulathoz kötöttek. Ez a helyzet több szempontból is befolyásolta a lojalitásukat, döntéseiket, esetenként politikai pozícióváltásaikat, ami magának a régiónak az összetartó erejét vagy megosztottságát is meghatározta, még ha maguk nem is mindig

voltak tudatában választásuk távlati következményeinek. Máskor viszont nagy fokú tudatosságot mutatnak a fennmaradt források, amelyek a régiók elnevezésében is tükröződnek.

A vizsgált területek közötti alapvető különbséget mutatja, hogy a Német–Római Birodalom esetében a helyi nemesi társadalom jóval komolyabb szerepet kapott a régiók kialakulásának folyamatában, mint a monarchikus elveken alapuló államokban (Anglia, Magyarország), ahol az uralkodó dinasztiák régió–alkotó, központosító szerepe dominált. Érdekes adalék volt mindehhez az angol–skót határvidék nemei családjainak reprezentációs stratégiáit és lojalitásait elemző előadás, illetve a lengyel–litván perszonálunió kialakulását és továbbra is fennálló elvi különbségeit bemutató prezentáció. A workshop bevezetéseként Heidelbergben a dinasztikus és regionális politika megnyilvánulásainak építészeti és művészeti emlékeit tanulmányoztuk vezetett séta keretében, különös tekintettel a Szentlélek templom címerdíszítésére.

A második workshop a városok, elsősorban a határvidékeken elhelyezkedő városok szempontjából vizsgálta a regionalitás témáját. A fő kérdés az volt, hogy milyen szerepet játszottak a városok a regionális identitás kialakulásában és a régiók közti kapcsolattartásban: árucserében és társadalmi mozgásokban a középkorban. Ennek a komplex kérdéskörnek a megválaszolására ezen a workshopon olyan városok társadalmát vizsgáltuk meg, amelyek politikai, kulturális vagy vallási határvonalakon vagy határzónákban helyezkedtek el.

A középkori várostörténeti kutatás hagyományosan a legfontosabb gazdasági és politikai központok iránt mutatja a legerősebb érdeklődést. Ugyanakkor a határmenti kisebb vagy közepes méretű városok vizsgálata, a kapcsolatépítés formáinak és intenzitásának számba vétele jobban elősegítheti az integráció vagy elkülönülés sajátos dinamikájának megértését. A workshop esettanulmányok segítségével tekintette át, hogy a határmenti városok lakossága hogyan szerveződött és alakított ki kapcsolatokat a szomszédos régiókkal és milyen módon befolyásolta a határ közelsége a városfejlődést. A vizsgálati szempontok között szerepeltek a kommunikáció különböző formái a nyelvtől a közlekedésen és áruszállításon át a kulturális és vallási transzferig. A viták során világossá vált, milyen sok példát találunk arra, hogy a határzónák nem elválasztották a határ két oldalán fekvő településeket, hanem inkább összekötötték őket. Ugyanakkor a felmerülő konfliktusok és megoldási lehetőségeik elemzése révén arra is választ kerestünk, hogy milyen kihívásokkal kellett a városi társadalmaknak szembenézni a mindennapi együttélés során.

Végül a harmadik workshop egyház– és eszmetörténeti szempontból közelítette meg a közép–európai régiót, annak határzónáit és kölcsönhatásait: a szerzetesség, a szentkultusz és a zarándokhelyek témáin keresztül. A szerzetesrendek vizsgálata különösen tanulságos volt, hiszen a rendtartományok révén maguk is regionális elven szerveződtek, ugyanakkor a rendek szabályaik és sajátos identitásuk révén régiók fölötti összekötő és közvetítő szerepet is betöltöttek. Ugyanakkor Közép–Európa a nyugati és keleti kereszténység határmezsgyéjén mindkét szerzetesi modell megjelenésére példával szolgált. A bevezető előadás és a workshop több további előadása is kitért a rendek

terjeszkedésére és missziós tevékenységére kelet felé, és szerepükre egyes szentek kultuszának terjesztésében vagy éppen a határvédelemben.

A közép-európai példák áttekintése és egybevetése az építészeti megoldások sajátosságaira és a személyes, családi, vagy az egyetemi tanulmányok során kialakított kapcsolatok kolostoralapító szerepére hívta fel a figyelmet. Ezenkívül megfigyelhettük, hogy az „akciórádiusz” fogalma a szentkultuszban, a szerzetesi reformmozgalmakban és a művészeti hatások terjedésében is szerepet játszott és behatárolta ezek érvényesülését. Több előadás kitért a kéziratok, szövegek és eszmeáramlatok régióon belüli és régiók közötti mozgására, kölcsönös egymásra hatására és az oktatás szerepére ebben a szellemi mobilitásban.

C. Az együttműködés további szempontjai:

1. Mennyiben alapulnak a projekt elért eredményei a német–magyar együttműködésen?

Az eredmények, a közös workshopok és az azokból levont következtetések teljes mértékben az együttműködésen alapulnak, enélkül nem jöhettek volna létre. A fent leírt workshopok a vizsgálati szempontok és példák sokféleségén keresztül mindkét résztvevő intézmény doktoranduszai és oktatói számára általuk forrásszinten nem tanulmányozott történeti kontextusok megismerését teszik lehetővé. Mindezt tovább gazdagították az intézményi összeköttetések révén bekapcsolódó cseh és osztrák résztvevők.

2. Hogyan befolyásolta a támogatás a projekt előmenetelét?

A támogatás a hallgatók és oktatók mobilitásának elősegítésével lehetővé tette a közvetlen kapcsolattartást, a workshopok megrendezését és a kutatócserét. A DAAD pályázati lehetőség nélkül az együttműködésre ilyen szervezett formában nem került volna sor.

3. Hogyan csatlakozott a második évi munka az első év eredményeihez?

A második (illetve a járvány miatt harmadik) évben egy fontos további szemponttal bővítettük és összegeztük a korábbi workshopokon elért eredményeket. Ez egyúttal az időközben tanulmányaikat befejezett diákok helyén újabb résztvevők bekapcsolódását is lehetővé tette.

4. Milyen szempontból volt jelentős a projekt a fiatal kutatók tapasztalatszerzése, szakmai fejlődése szempontjából?

A doktoranduszok tapasztalatai minden szempontból pozitívak voltak: a Heidelbergi Egyetem könyvtára Európai szinten is az egyik leggazdagabb gyűjtemény történészek, régészek, művészettörténészek számára egyaránt. A doktoranduszok elsősorban a disszertációjuk kutatástörténeti fejezeteit tudták számukra korábban ismeretlen vagy nehezen hozzáférhető anyagokkal kibővíteni.

Emellett konzultációkat folytattak a heidelbergi egyetem professzoraival, akik módszertani segítséget nyújtottak, és bizonyos esetekben konkrét példákat, kutatási anyagokat is a hallgatók rendelkezésére bocsátottak. A Budapestre érkezett heidelbergi diákok is hasznosnak találták a konzultációkat és a KEE speciális középkortudományi könyvtárának használatát, amelyet az ELTE-vel közösen tartunk fenn.

A projekt kezdetén bekapcsolódott CEU-s doktoranduszok közül hatan fejezték be időközben a disszertációjukat. Közülük kettőnek (Iliana Kandzha, Mišo Petrović) a védések a projektben is részt vevő heidelbergi professzorok voltak az opponensei.

5. Sorolja fel azokat a hazai vagy külföldi tudományos közleményeket és publikációkat, amelyek az együttműködés eredményeként jelentek meg!

Az együttműködésről beszámolót készítünk az *Annual of Medieval Studies at CEU* c. évkönyv részére, ez a 2022-es kötetben jelenik majd meg. A 3. workshopról a Medieval Central Europe Research Network (MECERN) honlapján is beszámolunk. Mindezek mellett az együttműködés eredményeképpen létrejövő publikációk közé számíthatjuk a részt vevő doktoranduszok elkészülő disszertációnak egyes fejezeteit és a későbbiekben ezek alapján megjelenő tanulmányokat is. A CEU-s (KEE) diákok által leadott, illetve megvédett disszertációk a következők:

- *Carr-Riegel, Leslie*, Italian Traders in Poland 1300–1500
- *Kandzha, Iliana*, The Cult of the Royal Couple: Henry II and Cunigunde in Hagiographic Tradition, Art, and Memory of the Holy Roman Empire (c. 1350–1500)
- *Kónya Anna*, Eucharistic Imagery in the Late Gothic Wall Paintings of Transylvania (c. 1440–1530).
- *Petrović, Mišo*, The Development of the Episcopal Office in Medieval Croatia–Dalmatia: The Cases of Split, Trogir and Zadar (1270–1420)
- *Stark, Karen*, Ungarn als Garten Mariens: German Influence on the Marian Landscape of Medieval Hungary (14th–15th c.)
- *Vadas András*, Who Stole the Water? The Control and Appropriation of Water Resources in Medieval Hungary

6. Milyen akadályokat vagy problémákat érzékelt a projekt végrehajtása során?

Mivel a projekt magyar oldalról felmerülő költségeinek fedezését, különleges megállapodás alapján a KEE költségvetéséből fedezzük, a támogatás folyósításának szervezeti problémái nem érintettek minket.

A járványhelyzet a 2020. évben nem tett lehetővé személyes találkozást és a hallgatók cseréjét, és a lezárások miatt 2021-ben is csak egy workshopot tudtunk megtartani a korábban tervezett kettő helyett. Ezen kívül a CEU kényszerű Bécsbe költözése is kihívás elé állította a projekt vezetőit, akiknek új feltételek között kellett az eseményt megszervezni és lebonyolítani.

7. Mi a legjelentősebb szakmai eredmény, amit kiemelne a projektegyüttműködés kapcsán?

A három workshop végeredményeként, amelyhez a diákok folyamatban levő új kutatásai jelentősen hozzájárultak, sokkal árnyaltabb, részletgazdagabb képet kaptunk a későközépkori Közép-Európa szellemi, művészeti és társadalmi folyamatairól. Ezek a folyamatok sokkal eredményesebben vizsgálhatók a regionalitás és a határzónák fogalmi rendszerében, mint a nemzeti történelem hagyományos keretei.

8. Van-e olyan javaslat, amivel módosítaná a pályázati felhívás és végrehajtás szempontjait a jövőre nézve?

Egyszerűsíteni lehetne a pályázat elektronikus benyújtásának és adminisztrációjának folyamatát, elkerülve a papír alapon történő benyújtást. Továbbá célszerű lenne a diákok németországi napidíjának emelése is, mert különösen az egyetemi városokban, mint például Heidelberg, a szállásköltségek nagyon magasak.

Szende Katalin

Kelt: Budapest, 2021. december 4.

Szende Katalin
egyetemi tanár

Függelék: A közös workshopok programjai

Az 1. workshop programja (Heidelberg, 2019. április 24–25.)

Dynastic Principle and Regnal Persistence

Wednesday, 24 April 2019

Benjamin Müsegades/Stefan Bröhl: Tour of Castle and Collegiate Church of the Holy Spirit
(Meeting point: "Fountain of the Lion" on University Square (in front of the Old University))

Thursday, 25 April 2019

Location: Senatssaal, Old University

9.00: Beatrix Busse, pro-vice-chancellor: Welcome

9.15: Julia Burkhardt/Jörg Peltzer: Introduction

9.30:

Illiana Kandzha: Henry II and Cunigunde as virgin rulers and dynastic saints

Maree Shirota: Marcher Lords in Late Medieval England

Karen Stark: The Hungarian Angevins: Strategies of Pilgrimage and Patronage

11.00:

Miraslau Shpakau: The Gediminids' Dynastic Policies and the Formation of the Region of Poland–Lithuania in the Middle Ages.

Stefan Holz, In–Between Franconia and Thuringia. The Counts of Henneberg and Their Fiefs in the Late Middle Ages.

Bela Zsolt Szakács: Artistic Regions and the Hungarian Angevin Dynasty

13.30:

Mišo Petrović: Local Elites, Dynastic Succession and the Ecclesiastical Reorganization of the Church of Croatia–Dalmatia during the 13th and the 14th centuries

Stefan Bröhl: Princes and Knights in the Bergstraße Region

Leslie Carr–Riegel: Monetary Sovereignty and Dynastic Ambition in Central Eastern Europe

14.30: Gabor Klaniczay/Jörg Peltzer/Bernd Schneidmüller/Katalin Szende/Daniel

Ziemann: Round table discussion

A 2. Workshop programja (Budapest, 2019. október 17–19.):

Urban Societies in Border Zones

Thursday, 17 October

3:00 – 3:30 Opening, welcome, introductory talk (Sandra Schieweck, Heidelberg and Katalin Szende, Budapest)

3:30 – 4:30 Session 1

Chair: Jörg Peltzer (Heidelberg)

Stefan Holz (Heidelberg), Berwick–upon–Tweed and the Anglo–Scottish border under Edward I

András Vadas (Budapest), The Multi–ethnic Ottoman–Hungarian Frontier

5:00 – 6:00 Session 2

Chair: Daniel Ziemann (Budapest)

Vojtěch Bažant (Prague), Spišians and Hungary. The Chronicle from Spišská Sobota and the Collective Identity of Spiš

Béla Zsolt Szakács (Budapest), Artistic contacts in the towns of the Polish–Hungarian border zone in the Gothic period

Friday, 18 October

9:30 – 10:30 Session 3

Chair: Gábor Klaniczay (Budapest)

Martin Pjecha (Prague), Tabor as an intellectual border zone

Barbara Frenk (Heidelberg), Fiefs as borders. The bishopric of Speyer in the Late Middle Ages

11:00 – 12.00 Session 4

Chair: Julia Burkhardt (Bonn/Heidelberg)

Anna Kónya (Budapest), Artistic exchange and the use of models in late medieval wall painting. Case studies from Transylvanian towns

Corentin Hamet (Paris/Heidelberg), Border crossing, taxation and the role of the market hall: understanding the customs and commercial procedure in the cities of the Empire in the 15th century

13:00 – 14:00 Session 5

Chair: Václav Žůrek (Prague)

Roman Shlyakhtin (Mainz), Republic in the Borderlands? Nicaea and its inhabitants between Byzantium and Turks (1080–1097)

Tünde Komori (Budapest), Eger in the Ottoman Period

Visit to the parish church of Pest: from border to centre and back

Saturday, 19 October

9:30 – 10:30 Session 6

Chair: Nikolas Jaspert (Heidelberg)

Sandra Schieweck (Heidelberg), Central on the periphery? The Case of Jaén at the Castilian–Naşrid frontier

Judit Majorossy (Vienna) – Katalin Szende (Budapest), Divided in war, connected in peace: towns in the border zone of Western Hungary and the Austrian lands

11:00 – 12:00 Closing discussion and preview of the next workshop. Chairs: Julia Burkhardt and Jörg Peltzer (Heidelberg)

A 3. workshop programja (Bécs, 2021. november 8–9)

Borders and Interactions: Monastic Regions, Cult Centers and Pilgrimages

Monday, Nov 8th

9.00–9.30

Welcome and introduction (Daniel Ziemann, CEU; Julia Burkhardt, University of Munich; Gábor Klaniczay, CEU)

9.30–10.30 Keynote lecture

Chair: Julia Burkhardt

Beatrix F. Romhányi (Gáspár Károli University of the Reformed Church, Budapest), The Monastic Network(s) of East Central Europe

11.00–12.30 Session 1

Chair: Gábor Klaniczay

Sanja Miljan (CEU) – Crossing the Borders: Franciscans of Dalmatia traveling to Italy (from Assisi to Bologna and Padua)

Benjamin Müsegades (University of Heidelberg) – Saints and the City. Holy Men in Medieval Lincoln

14.00–15.30 Session 2

Chair: Christina Lutter (University of Vienna)

Cynthia Stöckle (University of Munich) – Medieval Monasteries between monastic aspirations and dynastic Politics. The example of Stams in Tyrol

Karel Pacovský (Charles University, Prague, Institute of Greek and Latin Studies) – Prague Benedictine nuns and their social networks

16.00–18.30 Session 3

Chair: Judit Majorossy

Norbert Hunor Orbán (University of Vienna) – Protagonists – Institutions – Networks: Paulines in Late Medieval Lower Austria

Jan Kremer (CMS Prague) – Uncertain result and certain perils: Premonstratensians within the Bohemian monastic landscape

Tuesday, Nov 9th

9.00–10.30 Session 4

Chair: Eloïse Adde (CEU)

Olga Kalashnikova (CEU) – Relics cross the borders: Prague pilgrimage and public veneration of Passion relics in the 14th century

Isabel Kimpel (University of Heidelberg) – Caesarius of Heisterbach's Libri miraculorum: A guide to life in and outside the monastery in the 13th century

11.00–13.00 Session 5

Chair: Béla Zsolt Szakács (CEU)

Martina Kudlíková (Masaryk University, Brno) – The Cloisters of the Mendicant Monasteries in the Lands of the Bohemian Crown in the Middle Ages. The Relationship between Function, Form and Space

Jason Snider (CEU) – Lybko and Soel as Command Sectors: Reinterpreting Toponyms Along the Danube Frontier in OBA Nr. 27837

Florian Schreiber (University of Heidelberg) – Clerical institutions in the financial environment of Heidelberg University

13.00–13.30

Concluding remarks

Jörg Peltzer (University of Heidelberg) and Katalin Szende (CEU)

14.30–17.00

Afternoon program: guided visit of mendicant friaries in Vienna (Franciscan and Augustinian) Guides: Tim Juckes (University of Vienna) and Béla Zsolt Szakács (CEU)